

іншої політичної партії, тієї чи іншої філософської школи. Леся Українка і її рівновеликі творили власне світобачення. А конкретні політичні сили та академічні школи черпали від них думки та енергію. Леся Українка була соціал-демократкою, коли прагнула захищати суспільні групи, класи, народ в цілому. Вона ж використовувала ідеї та термінологію Ніцше, коли прагнула захистити окрему людину, якої позбавляють індивідуальності підступна та хижа соціальна машина.

Українці не є лідерами в академічній філософській думці західного штибу. Але вони є в числі перших, які власною літературою, поезією, культурою в цілому розвивали, обстоювали та народжували нові філософські ідеї, що увійшли у скарбницю світової та української думки.

УДК 821.161.2-1Укр:140

ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР ПОЕЗІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Віталій Жадько,

доктор філософських наук, професор, професор кафедри суспільних дисциплін Запорізького державного медичного університету (м. Запоріжжя, Україна)

У статті аналізується спорідненість поетичних творів Лесі Українки із філософським розумінням становлення людини в якості суб'єкта саморозвитку.

Ключові слова: *філософія, поезія, творчість, слово, суб'єкт.*

This article analyzes the affinity of Lesya Ukrainka's poetic works with the philosophical understanding of human development as a subject of self-development.

Key words: *philosophy, poetry, creativity, word, subject.*

Поезію цілком об'єктивно можна назвати естетичною філософією. Якщо філософія в якості єдності діалектики, логіки й теорії пізнання апелює до розумно-вольових пізнавально-дослідницьких розумно-вольових самодіяльних зусиль людини, то поезія, якщо вона щира, витворена геніальними провидцями, апелює до почуттів людини тим, що відразу ж вражає її свідомість тими смисло-життєвими проблемами, які її турбують ледь не щоденно і на які вона бажала б отримати

адекватну відповідь. У цьому різниця між можливостями впливу раціональної філософії і мистецтва, найперше поезії, на свідомість людини, суспільства загалом.

Видатний філософ-гуманіст Людвіг Фейєрбах із цього приводу влучно відзначив: «Поет іде на коні, прозаїк ходить пішки. Поет за допомогою *одного* положення перестрибує через рів, через який прозаїк повинен побудувати «міст для ослів»» [5, с.396]. Для мого «прозаїчного» аналізу поезії Л. Українки важливо навести визначення мислення ним же: «Почуття говорять все, але, щоб зрозуміти їх вислови, потрібно пов'язати їх. Взаємопов'язано читати євангелія почуттів – означає *мислити*» [5, с. 238].

Отже, для аналізу поетичної творчості Лесі Українки я візьму декілька її поезій і спробую пов'язати їх певними власними роздумами. Це вкрай важливо для того, аби підняти свій розум і своє розуміння до рівня, який задають видатні мислителі й поети. Така потреба з'явилась, оскільки в асоціативній пам'яті сама собою виникла думка про необхідність послатись на думку іншого генія – М. Гайдеггера. Він стверджував, що для входження в філософію «наша розмова має йти таким шляхом і в такому напрямку, щоб те, про що говорить філософія, відносилось до нас самих, зачіпало нас, причому саме в нашій суті» [6, с. 113]. Це відноситься й до поезії як форми лаконічно-афористичного філософування.

Звичайно, що напрошуються роздуми-міркування над поетичними творами «*Contra spem spero!*» – «Без надії сподіваюсь» та «Слово, чому ти не твердая криця». Чому «звичайно»? – Тому що це засадничий принцип життя людини, те «останнє й граничне» (М. Гайдеггер), яке складає суть філософування. Ще одна важлива обставина для вибору цього твору. Йдеться про те, що це поезія молодої та високоосвіченої людини. Варто б дослідити, чи є в наших ЗВО студенти з таким світоглядом.

Я спеціально не звертаюсь до аналізу змісту цих віршів іншими авторами. Адже в теорії мистецтва художній образ має два діалектичні виміри: первинний авторський і безліч вторинних, похідних, які формуються читачами. Так постає єдність протилежностей на теоретико-аналітичному рівні, яка, якщо це геніальні твори, трансформується в єднання між людьми, для яких зміст твору стає спільною внутрішньою суттю.

Відразу ж зверну увагу на ключові слова: надія, сподівання, думи, сум, веселість, весна, осінь, спів, сльози.

Серед розділових знаків, які мають чітке смисло-життєве спрямування, домінує знак оклику, що зустрічається шість разів. І всі вони стверджують чітку та впевнену відповідь на одне запитання: як саме «проминуть молодії літа?».

Можна стверджувати, що наведені слова досить повно, об'єктивно-адекватно, діалектично-драматично відображають загально-родову сутність індивідуального людського буття. А це вже філософія з її закликком до людини стати в своєму житті на шлях самопізнання. Сила поетичного слова, мовлення загалом, якраз в тому й полягає, що вони безпосередньо, без надмірного, як це властиво суто науковим текстам, доведення вражають людські почуття, спонукаючи їх не просто до сприйняття, а до співпереживання, до своєрідного співу переживань, до роздумів, до співу чуттів, а не звичного бездумного співчуття. Порівняймо російське *со-чувствие* та рідне *спів-чуття, спів почуттів*. То ж зовсім не випадково українська мова не просто співуча; вона мелодійна, музична, небайдужа до свідчень власних почуттів: звичне слово недостатнє для того, аби розкрити всю повноту, глибину, людської душі. Надто ж української, зважаючи на надмірно драматичну історію українського народу. Найперше ж його провідників, оскільки саме вони, власне кажучи, представляють народ як оригінальний і самобутній суб'єкт соціокультурного розвитку. Чому вони? – Тому що в їх творчості органічно поєднується не просто вихідні діалектичні поняття «одиничне – особливе – загальне» як категорії пізнання. Так влаштована їх душа, яка в окремому/одиничному/індивідуальному особливому організмі відчуває, переживає, фактично *в*страждає загально-родову долю народу, який без такої категорії людей являє собою всього лише народонаселення.

Зазначений драматизм української життєвої долі тому й виражений протилежними душевними станами засобами виділених мною ключовими словами. Так постає вражаючий лексичний рід: «хмари осінні», а «весна золота»; «крізь сльози сміятись»; «серед лиха співати пісень»; «сумний переліг – барвисті квітки»; «квітки на морозі – поливати гіркими сльозами»; «сльози гарячі – тане кора льодова» [4, с.410] і так в кожному куплеті. Оскільки драматизм людського життя властивий не лише українській душі, зміст поезії має загальнолюдський характер. Інша справа, чи може переклад на мови інших народів дати їм самобутність відчуттів і почуттів страждального чи, навпаки, щасливого народу. Тут варто

навести авторитетну думку з цього приводу видатного мислителя-діалектика Гегеля: «Тієї проникливості, з якою належить нам наша власна мова, немає в знаннях, даних нам тільки чужою мовою; вони відділені від нас перегородкою, яка не дозволяє їм бути своїми для духу. ... Мова – це музична стихія, стихія проникливості, яка зникає у перекладах; це тонкий аромат, завдяки якому можна насолоджуватись симпатією душі, і без нього витвір все рівно, що рейнвейн, який видихався» [1; с. 400, 404].

Специфіка української філософської думки полягає в тому, що вона щиросердна, що її зміст найповнішим чином виявляється якраз у єдності «думи й пісні», дум, що стають піснями. Це, можливо, прояв архаїзму, адже чим далі в минуле, тим більш протяжною, неспішною було мовлення не лише українського, але й інших народів. А протяжність органічно властива музиці, її мелодиці. Це прояв не лише неспішності, але й розважливості, яка, як стверджував Епікур, навіть більш важлива, ніж сама філософія. Звичайно, Леся була проти такої легковажної непоспішності, яка не може вирішити тих проблем, над якими ллє сльози українська душа. Тому розважливість має стати прискореною у своїй швидкості, адже життя людини коротке. Звідси, цілком можливо, домінування окличних знаків як знаків імперативних, як закликів до дій, а не до плачу. Звідси ж і подвійне: спочатку «Жити хочу! Геть думи сумні!», в кінці «Буду жити! Геть думи сумні!» [4, с. 410 - 411]. Побіжно зауважу, що слово «буду» також зустрічається шість разів у даному поетичному творі. Слід сказати, що життя Лесі Українки підтверджує дану нею в юні літа обіцянку жити енергійно, творчо, продуктивно, не скніти, не «нудити світом». Що відповідає філософській заповіді «не плакати, не сміятись, а розуміти».

Я вже відзначив високий рівень освіченості, властивій поетці. В іншому разі думи не могли досягти філософських глибин у пізнанні й висвітленні життя. Тому слід відрізнити думку, сформовану буденністю щоденного життя, і думку/думки, заглиблені в його фундаментальні підвалини. Ця глибина якраз і виведена в назву вірша. Вже в ній діалектика протилежностей, які потрібно пропустити через «євангелія почуттів», щоб знайти їх поєднану, спільну й загальну основу.

Справді, як можна «без надії сподіватись»? Здається, що це не діалектичні, а полярні протилежності, на зразок «круглого квадрата». Але тим-то й приваблюють думки геніїв, що вони

спонукають зацікавлену в саморозвитку людину до пошуку такої основи. Тут не стане в нагоді відоме поетично-пісенне «Боже, нам єдність подай!». Потрібно прагнути до неї, долаючи власний природно визначений егоцентризм, долаючи при цьому також вроджені людині пізнавальні лінощі. Біблійний Бог саме через це й не радив людям зривати плоди з дерева пізнання добра і зла. Це цікаво, але переважна більшість людей, маючи також вроджену допитливість як потенційне джерело пізнання, не витримує, тому й оминає труднощі на його шляху.

Спробую не полінуватись, а знайти спільну основу для фактично синонімічних слів, якими є «надія» і «сподівання». І досить швидко виявиться не лише для мене, але й для будь-кого, що ці синоніми якраз і є тим мовним багатством, яке спонукає до пошуків у них спочатку відмінностей, хоча б і мінімальних, які зацікавляють своїми пошуковими діями. Завжди має бути **надія на дію, надія на подію, на події, на активну життє-діяльність**. Надія без дії, без подій в напрямку її очікувань не приводить до їх здійснення. Спорідненими за смыслом є також надія й віра. Але віра у власні сили, а не в допомогу чи то від інших людей, часто й переважно безпорадних, чи від якихось потойбічних сил.

Уважно, з любов'ю, а не відразу, читаючи будь-який текст, людині відкриваються ті потаємні смисли, які він містить у собі. До цього закликають її дві головні дисципліни, якими є філологія й філософія. Їх єднає любов до тексту, яка відкриває в ньому його смисли, його сутність, які містяться також і в ній самій. До речі, мислячі люди від часу виникнення філософії включно по п'яте-шосте століття нової ери називались філософами, філологами або ж математиками. Останнє слово перекладається як дослідження природи речей, їх сутності, а не самої природи в її матеріально-речовому бутті. Звідки можна знати сутність/природу? Як не парадоксально, але із текстів. Тому вони й отримали статус Священних Писань.

Людина, яка стає на шлях пізнання, відкриває для себе ту таємницю, що, як виявляється, пізнання зовнішніх об'єктів тотожне самопізнанню. Виявляється також, що людина насправді мікрокосм, подібний макрокосму. Тому в даній поезії Леся постійно говорить від власного імені. Це чітко видно як у всьому змісті вірша, так і у використанні займенника Я – чотири рази. Що означає визнання своєї власної суб'єктності: «я хочу», «я буду». Що саме? – Відповіді у всьому змісті, який не

варто цитувати. Його треба сприймати й мати надії на свої власні дії, на життя, сповнене всіляких подій, які розкривають свій власний творчий потенціал. Якщо поезія в перекладі означає творчість, то це ж саме має творити й людина, бо в такій якості вона творить себе сама. Звичайно, в постійній співпраці, постійних сумісних діях з іншими людьми, насамперед із тими, в кого споріднені інтереси. Так формується людина індивідуально-видова й водночас індивідуально-родова. Так формують себе видатні люди, серед яких і Леся Українка.

Вірш начебто короткий, але в ньому вся методологія формування людини. В даному разі це напрям від надій, які активно формує дитяча свідомість, але без впевнених у їх здійсненні сподівань, оскільки батьки, дорослі загалом, виявляючи свою неприховану любов до дітей, далеко не завжди виконують дані їм обіцянки, тому часто буває так, що це надії без сподівань на їх здійснення. Так завжди буває в історії людства, адже свідомість не просто відображає наявну дійсність, їй властивий вільний політ думки як у минуле, так і в майбутнє. Звідси суперечливість вихідного/початкового суб'єктного стану кожної людини. При народженні та в молоді літа вона сподівається на те, що її мрії/надії мають здійснити дорослі, починаючи від батьків і закінчуючи Батьківщиною, оформленою як держава. Дорослішаючи, вона переорієнтовує мотивацію своєї поведінки на майбутнє, в якому здійснення її надій вже значною мірою усвідомлюється як необхідність сподіватись на дії, які вона зобов'язана вчиняти самостійно, сподіватись на події, ініціатором і водночас виконавцем яких має бути вона сама.

Я на цьому наголошую з тієї причини, що в даному поетичному творі наведене протиріччя цілком очевидне. Для дитячого віку властивий патерналізм як спосіб життя. Оскільки він не ефективний, світосприйняття та світопереживання, з одного боку, безтурботне, безпосереднє, загалом веселе, з іншого, час від часу тривожне, стурбоване, невпевнене, загалом залежне від зовнішніх обставин. Звідси наведений вище ряд: «хмари осінні», але «весна золота» та ін. Проте вже в середині вірша чітко проявлений перехід до дорослого способу життєдіяльності, в якому мають домінувати не безнадійні сподівання, а такі, які *можуть* здійснитись. Як наслідок таких мотиваційних трансформацій свідомості: «Може, квіти зійдуть – і настане Ще й для мене весела весна» [4, с. 410]. Ось ця

можливість переходить у другій частині твору в повне домінування в його змісті неодмінної суб'єктності Я. Так долаються всі перешкоди на шляху людини до себе самої активної та припиняється відчай і «плач-голосіння», так, на жаль, властивий українській людині. Долаються «круті крем'яні гори», на які цілком можливо підняти «камінь важкий»; долається «нічна темрява», в якій перебуває «зірка провідна», що є володаркою «темних ночей».

Тут знов асоціація із висловом Гегеля. Він стверджував, що темрява не в книгах, не в наукових, філософських, літературно-поетичних чи релігійних текстах, а в людських головах, які не дають собі праці відкрити в них «зірки провідні». Адже тексти – це система мовлення, складовими яких є слова, що, в свою чергу, містять в собі смисли, що і є володарями «темних ночей» людських голів, якщо вони не свідомі того, що саме мова творить людину. Але тільки в єдності мовлення й мислення, в єдності мовомислення [див.3].

Такий людино-творчий статус слова висвітлено у вірші про нього як про «твердую крицю». Сумно, що цього не розуміють навіть українці, не кажучи вже про нібито «братній» сусідній народ. При цьому йдеться не про українське слово, а про слово як арсенал мислення, слово як засіб формування людини як істоти розумної. Що прикметно: якраз в українській мові новонароджена людина поіменована як *немовля*. Освіченість людини проявляється в тому, якою мірою вона усвідомлює такий людино-вимірний статус Слова, Мови загалом. Леся Українка у свої 19 років, адже обидва ці вірші написані нею в такому віці, чітко виразила його могутність. Відзначаючи її ювілей, дуже бажано, аби державні мужі всіх рівнів не просто перечитали їх, але й взяли до виконання. Тут важливо усвідомити, що рідна мова будь-якого народу є нічим іншим, як даною від природи, тобто об'єктивно, незалежно від його вибору, первинною формою його самоідентичності, його державності. Саме вона єднає без примусу держави як більш пізнього політико-правового витвору з властивими їй функціями, в тому числі примусовими.

Слово, якщо воно рідне, а не нав'язане, також чинить примус своїм змістом, виробленим еволюцією природи, її розумом, або ж розумом, який і є суттю закону. Не випадково, що словниковий арсенал мови має наступні смисли: «lex, legis – закон, юридична норма., правило, принцип., порядок., договір, угода., право управління, влада» [2, с. 588 - 589],

похідні від «lexis, eos – слово» [2, с. 589]. Народ, який творить власну державу, не може не надати своїй рідній мові державного статусу. Звичайно, що це нелегко в перемішаних різними народами країнах і державах. Але вирішувати цю проблему потрібно засобами свідомого вибору індивідуального розвитку в плані оволодіння багатьма мовами.

Леся Українка у цьому сенсі також блискучий приклад для наслідування. Її характеристика мови та її знаряддя – слова – неперевершена. Звідси її заклик до того, щоб воно не було звичним звуком, а, будучи використовуваним людиною, набувало для неї значення «твердої криці», «гострого, безжалісного меча», здатного «здійняти вражі голови з плеч» [4, с. 445]. Воно, як інструмент мови, має вражати не лише серця тих, хто свідомий того, що в ньому міститься зброя розуму. Їх доля трагічна, адже без автономних самодіяльних зусиль вони не можуть «клинком розуму пробити вражі серця» [4, с. 445].

Висновок. Найбільшою мірою таке завдання актуальне для викладачів вищої школи. Саме вони мають справу зі студентами, вік яких збігається з віком геніальної поетки Лесі Українки. Проблема в тому, як «клинком розумного слова» розбити властиве цьому юному віку «залізо кайданів», яке є «тиранічною твердинею» некритичної свідомості, сформованої мережевим інтернетним «багатознайством» пам'яті, а не індивідуально сформованим вольовим розумом. Якщо ми не сформуємо діалектичний розум у молоді, суспільство й надалі отримуватиме не лише мало освічених державних управлінців, але й властивий їм волюнтаристський тиранічний стиль управління.

Література

1. Гегель Г.В.Ф. Работы разных лет: В 2-х т. М.: Мысль. 1970. Т.1. 668 с.
2. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. М., «Русский язык», 1976. 1096 с.
3. Жадько В.А. Філософія як процес мовомислення. – Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2004. 328 с.
4. Золоті рядки української класичної поезії / Укладач С. М. Заготова. Донецьк: ТОВ «ВКФ «БАО», 2009. 608 с.
5. Фейербах Л. Избранные философские произведения. В 2-х т. М.: Политиздат. 1955. Т. 1. С. 211 - 238.
6. Хайдеггер М. Что это такое – философия? // Вопросы философии. 1993. №8. С. 113-123.